

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt : XXIII

BİD'ATLAR*

I

Yazan: Muhammed TALBÎ

Çev.: Dr.Mehmet ŞİMŞEK

Bid'atlar konusu, sadece İslâm hukûkunun gelişim tarihini öğrenme bakımından değil, aynı zamanda –ve belki de özellikle– İslâm medeniyetine tam bir vukuf için de, dopdolu ve en zengin sahalardan biridir. Büyük İslâm araştırmacısı Goldziher, *Muhammedanische Studien*¹ adlı eserinde, İslâm'ın ilk devirlerinden başlamak üzere zengin ve doyurucu bir araştırma mahsulü olan bir bölümü bu konuya tahsis etmiştir. Mes'ele esaslı bir şekilde tedkik edilmiş değildir; ne de –işaret etmek gerekir– aşağıdaki satırlarda halledilecektir. Bu yazının gâyesi, daha birçok titiz araştırmalar isteyen bir konunun vuzûha kavuşmasında, yeni ve mütevâzî bir katkıda bulunmaktan başka bir şey değildir.

J.Schacht'ın “İslâm hukuk sisteminin doğuşu aşağı yukarı birinci Hicrî asra rastlar²²” fikrine iştirak etmek mümkündür. Bununla beraber bu başlangıç ve doğuş devri, çok ilginç olduğu kadar da az tanınan bir hazırlık ve gelişme devresine takaddüm ettirildi. Bu devre *sahâbiler*, *tâbi'in* ve *tebe'u't-tâbi'in* devri idi. Bu devir, bütün zamanların en faziletli (‘*asr-ı sa'âdet*) olduğunu açıklayan hadisle kudsileştirilmiş olup, çoğunlukla, saf ta'zîm veya aşırı bağlılığın değiştirici merceğinde bir daha canlı hakikatı içerisinde bizim için algılanamaz bir şekilde gözümüzden kaçıyor. Bu devir, *bid'atlar* fikrinin doğduğu değil, fakat tertip edildiği devirdir. Tıpkı gerçek düsturlarını bir sonraki yüzyılda bulacak

* Bu tercüme Muhammed Talbî'nin *Studia Islamica* (XII, 1960) da yayınlanan “Les bida'” adlı makalesinden yapılmıştır. Tenkid edilmeğe değer bazı hususlar olmasına rağmen, çağdaş Arab düşüncesini tanıma bakımından, bu makâlenin tercümesini uygun gördük. (Çeviren).

1 C.II, s.22 ve di.; Fransızcaya terc.: L.Bercher, *Etudes sur la Tradition islamique*, Paris 1952, ss.25-30; Bousquet tarafından BEA 1952, no.10, ss.131-35'de yapılan kısmî tercümede de bu konuya yer verilmişti.

2 *Esquisse d'une Histoire du droit musulman*, ing.den fr.ya terc., J.ve F.Arin, Paris 1953, s.19.

olan bütün diğer büyük fıkıh ilkeleri gibi. Bu fikrin başlangıcı hakkında hiçbir kesinlik yoktur tabîi. Bu demek değildir ki bu konuda bizim bilgimiz azdır. Hattâ bu bilgilerin çokluğu insanı şüpheye düşürüyor. Aslında Sünnet'i müdâfaa edenlerin gerçek jestleri olan *tabağât kitaplarını* dolduran *sahâbi'ler* ve onlardan sonraki ilk iki neslin biyografileri ne onların devri hakkında ne de hayatlarını naklettiklerini iddiâ ettikleri şahıslar hakkında mutlak doğru olan bir şey öğretiyorlar. Her cins ve her fikirde çeşitli fıkıh kitapları tarafından aynı şahıslara atfedilen hâdiseler ve sözler de artık itimada şâyan değildir. Böylece, eğer biz, fıkıh kitaplarının bize teklif ettiği şeyden istifâde etme yolunu bulamazsak, bu tip müşâhedelerin bizi cehâletin verdiği tevekküle ve güçsüzlük itirafına sürüklemesi mantıkî ve mukadderdir. Bunun için, aşırı ifrata düşmemeye ve İslâmın birinci asrına atfedilen herşeyi –sadece pek muhtemel değil– şüphesiz, müsebbip dindarlarının gözümüzden kaçmadığı, yaygın bir desîsenin sonucu olarak telakkî etmemeye mecburuz. Elbette uydurma olanlar pek çoktur. Fakat onlar arasında bazı doğru bilgilerin muhafaza edildiği de muhakkaktır. Her türlü tenkid mümkün olduğuna göre, ihtimal süzgecinden geçirerek doğru olanlarını bulabiliriz.

Münferiden zaptedilmiş olan ve ilk üç neslin tanınmış müslümanlarına atfedilen belli olaylar sadece emniyetsizlik telkin ediyor. Buna mukâbil, bu meşhurların biyografilerinin muhtevâsından edinilen müşterek intibâ, devirlerinin seçkinler zümresini teşkil eden muhitin beyanlarının oldukça doğru olma şansına sahip olduğudur. Onlar arasında da büyük bir huzursuzluk olduğu kuvvetle muhtemeldir. Onların bir kısmı çok mühim iki büyük sosyal değişime tanık oldular: İslâmın doğuşu ve Emevîlerin iktidara gelişi. İslâm, Arap toplumunun o zamana kadar mâruz kaldığı ilk şok ve gördüğü ilk yenilik oldu³. Bu ilk kuvvetli şokun tesirleri hafiflemeğe yüz tuttuğu bir sırada, bir mânada çok derin, yeni bir sosyal değişim başladı. Daha önce alt-üst olan ve ferdin çevresi ile ilişkilerini tanzim eden değerlerin yeniden değişmesi söz konusu idi. Fetihlerin sonucu olarak, köklü değişim ve süratli şehirleşme ile birlikte kabile teşkilatları da parçalanıyordu. Evvelce değişmez olarak kabul edilen gelenekler, farklı ve daha müttekâmil diğer medeniyetlerle temas neticesi, hızla değişiyordu. Anarşinin yerini güçlü bir merkezî idâre alıyordu. Eğer hüviyet belirtilmeden ferdî tavsifler yapılsaydı, İslâma samimi olarak bağlanmış ve birinci asrın ortalarına kadar veya daha fazla

3 Krş. J.Schacht, a.g.e., s.17.

yaşamış olan büyük sahâbiler kendilerini teşhis edemedikleri gibi yaşadıkları çevreyi bile tanıyamazlardı. Teşri'î faaliyeti ile cemiyete kesin telakkî edilen şekli vermiş ve onu teşkilâtlandırmış olan Peygamber'in ve atalarının sünnetine sınımsız bağlı gerçek müslümanların asrın yaşayışını beğenmemeden ileri gelen öfkeleri azamiye çıkmış olabilir. Bu hoşnutsuzluğun, Selefin meşrû kabul edemediği yeni (*muhtat*) olan herşeyi kesin ve genel bir mahkûm ediş şeklinde belirmesi eşyanın tabiatındandır. O halde, sunuş ve tâbirlerine uygun bir şekilde uydurulmuş olsalar bile, en meşhur *ashâb* ve *tâbi'inin* ağzından söylenen bütün takbihler yerinde ve doğrudur. Nitekim sayısız tarihî söz gibi onların takbihleri de gerçeği temsil eden birkaç doğrunun yansımından başka bir şey değildir. Bir Ebû el-Derdâ (öl.31/651-52) "cemâatle kılınan namazdan başka Peygamber devrini hatırlatan hiçbir şey olmadığını" öfke ile karışık bir üzüntü içinde itiraf etmekten kendini alamıyordu⁴. Bir Hasan el-Başrî (öl.110/729-30)yi hayrete düşüren ve namazı bitirdikten sonra gözyaşına garkeden şey onun zamanında "bir muhâcîr câmiin kapısından içeri girmiş olsaydı Rasûlullah'ın zamanında yaşayanların geleneklerine benzer hiçbir şey göremeyeceği"⁵ idi. Bu ve buna benzer karşı koyuşlar, bir taraftan bid'atlar konusundaki umdeleri hazırlarken, bir taraftan da kuvveden fiile çıkacak olan yeni hayat tarzı (*bid'atlar*)nın takbihini gerektiriyordu. Fakat devrin özel şartlarının tesiri ile yaygınlaşan anlayışın tabii meyli sonucu "yeni", İslâmın birinci asrı ortalarındanberi, "*tasvîb edilemez*"e eş bir mânada kullanılmaya başlamıştı bile. Daha sonra da, yukarıda zikredilen sebepten dolayı, birçok yönde kollara ayrılarak yayılmıştır.

Ebû el-Derdâ, ve Hasan el-Başrî modellerinde gördüğümüz dindar kimselerin hoşnutsuzlukları sadece devirlerine mahsus ve sözde kalmıyordu. Onlar bu karşı koyuşlarını olumlu örnek yaşayışları ile de kuvvetlendiriyorlardı. Onlar, günlük yaşantılarının en ince teferruatına varıncaya kadar, yeni düşünce ve yaşama tarzını reddediyor ve Peygamber'in çizdiği yolda yürümeğe büyük özen gösteriyorlardı. Böylece, onların önder olduğu ve daha sonra devamlı örnek alınan, yeni bir islâmî hayat tarzı hazırlanıyor ve ortaya çıkarılmaya çalışılıyordu. Yabancı geleneklerin ânî müdâhalesi sonucu, cemiyetin gözle görülür ve hızlı değişimi, tekâmülün telaşlandırıcı ve şuurlandırıcı tesiri ile, şaşkınlığı acıya dö-

4 el-Turtûşî, *Kitâb el-havâdiş ve el-bida*, neşr. M.Talbi, Tunus 1959, s.37.

5 Aynı yer.

nüştürmüştü. Bu telaş sonucu, belli ve denenmiş yollardan geriye dönüş şeklinde, bu gidişi islah edici bir kıstasın aranması hareketi, İslâm toplumunda devamlı görülecek bir reaksiyon halinde yeniden doğmuş oldu.

Bizzat Peygamber tarafından teşkilatlandırılmış olan Medine şehri, kısa zamanda, arzu edilen bir model olarak kabul edilmiş ve onun çevresi, değişim halindeki bir dünya üzerinde, muhafaza edilmesi gerekli bir ideal olarak gönüllere yerleşmişti. Hemen hemen her yerde görülen dinî yaşantıdan uzak hayatın orada da izlerine rastlanmasına rağmen, genel manâda, sosyal değişiklikler orada daha az hissedilmişti. Doğru sözlülük ve dürüst yaşantılarının halk üzerinde oluşturduğu nüfuz ile, en meşhurlarının Sa'îd İbn el-Müseyyeb (öl.95 /713-14) olduğu Peygamber öğretisinin emin kişileri olan fakihlerin, Peygamber zamanına hürmeten geleneklere bağlılık ve bilhassa "yeni"ye, kısa zamanda, "sınırsız başıboşluk" teşhisi konması ile de yeni olan herşeyden nefret fikrinin orada (Medine) gelişmesine büyük katkıları olmuştu. Böylece Medine, kısa zamanda, örnek bir şehir ve hadîste⁶ de belirtildiği gibi Sünnet'in ve dıştan gelecek kötülüklerden korunmuş islâmî hayatın ideal sığınağı (*dâr el-sünne*) olmuştu. Bu mukaddes şehrin sâkinlerinin amelleri, bu şekilde, İslâm hukûkunun temel prensip ve ölçüleri olmağa hak kazanmıştı⁷.

Netice olarak, *bid'at* fikrinin doğuşunda müslümanların ilk üç neslinin yaşadığı devir özellikle ehemmiyet kazandı ve bir temel atma ve mayalanma devri oldu. Bu devirde hiçbir fıkıh teorisi tam manâsıyla tanzim edilmedi. Fakat İslâm'a yön veren büyük mükellefiyetler-ki onlardan birisi de *bid'atlardan* nefret etmekte -o devirde oluşmuştu. Yeni olana karşı genel hoşnutsuzluğa işaret etmek için birlikte kullanılan ve netice olarak da kin ve düşmanlık ile eş manâda telakkî edilen *bid'at* ve *muhdat* kelimeleri, özellikle bu devirden itibâren, onları çok korkunç gösterecek pejoratif manâlar almağa başlamıştır. *Bid'at* kavramının açıklık kazanması ve dinî temellerine oturtularak tarif edilmesi sonraki iki asra bırakılmıştır.

Özet olarak diyebiliriz ki, birinci asır fikrin psikolojik hazırlanış, yeninin hâlisâne fakat sâde bir dille takbih edilmiş ve bütün dindar kimse-

⁶ Buhârî, *I'tisâm*, no.6, 16; *Fağâ'il el-medîne*, no.1; Tirmidî, II, s.17.

⁷ Bu konuda bak: R. Brunschwig, *Polemiques médiévales autour du rite de Mâlik*, in *el-Andalus* 1950, fask.2, ss.377-435.

ler tarafından, samimi ve heyecanlı bir şekilde, ittifakla reddediliş devri oldu. İkinci asır, “*dâr el-İslâm*”ı gittikçe artan yeniliklerin hücumlarına karşı koruyabilecek kitapların telif edildiği asır oldu. Savunma sisteminin mücid kurmayları, bütün sahalarda büyük tesirleri olan hadisçiler oldular. Bâzi istisnâlar dışında, küçük kabilelere mensûb olanlar, o zamana kadar görülmemiş her şeyi kesinlikle reddeden kimseler olup, yeni fikirlere inatla kapalı, muhitleri ve yetişme tarzları icabı, katılığa ve taassuba müsâit idiler. Onların halk üzerindeki tesirleri sınırsız oldu. Onların bu başarılarında, hayata sadece yön veren değil aynı zamanda onu kuşatan, İslâm’ın fevkalâde tesiri oldu. Böylece İslâm hukûku, mükemmel örf ve âdetlerin sistemleştirilmesi yerine, “ona muhâlefet eden dinî bir ideal”⁸ adına, uygulamaya ve zamana karşı bir mücâdeleye doğru yöneliyordu. Bu mücâdelenin en mühim yönlerinden birisi, uygulamaya karşı muhâlefet sisteminin başta gelen etkeni olan *bid'atlar doktrininin* ikinci asırda ortaya çıkışı şeklinde tezâhür etti. Bu doktrin daha sonra, cemiyetin peşpeşe geçirdiği istihâlelerle, her şeyi geçmişle değerlendiren şüphe kaynağı oldu.

Hadislerin bize ne Peygamber ile, ne onun öğretisi ile ve ne de gençlikle muhaddislerin bizi iknâ etmek istedikleri bütün hâdiselerle ilgili çok kesin şeyler öğretmediği biliniyor. Buna mukâbil, onları hızla çoğaldıkları devirde araştırahm: O zamanlar kasıtsız ve dolayısıyla de hile ve desiseden masun ve az çok şuurlu olan hadisçilerin şehâdetleri, İslâm’ın içinden çıkmış, bazan da birbirleri ile çelişik ve tamamen muhâlif olan mezheplerin görüşleri yanında kıymetli bir kaynak oluyor. Onların bize ulaştırdıkları haberlerin birbirine uygunluğu, cemiyeti tanınamaz hâle getiren menfur yeniliklere karşı, hadislerin oluşturduğu kuvvetli tesir ile, her yerde nasıl kaleler oluşturduğunu gösteriyor. Bu hadisler istisnâsız bütün sahalara yayılıyor, fakat bununla beraber, dinî emir ve ibâdetle ilgili konularda en büyük hassasiyeti gösteriyor. Besmeleyi yüksek sesle okuyarak namazına başlayan oğlunu işiten dindar sahâbî “yeni olanlar (*hadat*) dan sakınınız”⁹ hâdisini tekrarlıyordu. Bu yenilerin en genel takbihi, İslâm’ın en büyük otoritesi olan Peygamber’e nisbetle, Ayşe’nin ağzından naklediliyor: “Kim dâvâmıza (*din*) ondan olmayan bir şey sokarsa o merduddur (kabul edilmemez¹⁰)”. Böylece *muhdis* (müceddid, ye-

8 J.Schacht, a.g.e., s.23.

9 Tirnîdî, I, s.51.

10 Müslim, IV, s.169; Ebû Dâvud, II, s.169; bunu şöyle de anlayabiliriz; Dinden olmayıp da ona sokulan her şey atılmağa (reddedilmeye) müstehaktır.

nileyici), boykot şeklinde bir afarzla cezalandırılmış oluyordu. Enes (Hz.) Muhammed'in kesin olarak şöyle dediğini rivâyet ediyor: "*Bid'at ehli* yaradılış itibariyle ve yaratılanlar arasında en müfsid yaratıklar-
dır"¹¹. Misaller çoğaltılabilir. Bu hadislerden bir tanesi sınırsız bir kay-
nak olarak tanınma şansına sahip oldu -Fas'ta Karaviyyin Üniversite-
sinde derslere bu hadis okunarak başlanıyor* - ve münâkaşasız her yeni-
liğin takbihinde de temel oldu. Mütevâtir hadis kategorisine sokularak
şüphelenilmesi imkansız birçok değişik isnadlarla ve küçük söyleniş fark-
ları ile bize kadar ulaşan bu hadis, politik veya başka konularda, bir-
birinden kopmuş veya birbirine zıd görüş sahiplerinin sıralamasını ya-
pıyor¹². Onun en kesin ve sert rivâyetinde Peygamber şöyle diyor: "Al-
lah'ın doğru yola getirdiği kimseyi hiç kimse saptıramaz; Allah'ın sap-
tırdığı kimseyi de hiç kimse hidâyete erdiremez. Muhakkak ki sözlerin
en doğrusu (aşdaq el-*hadît*) Allah'ın Kitabı'dır; yolların en iyisi Mu-
hammed'in yoludur; en kötü şeyler yeniliklerde (mu*hdatât*) dir, her ye-
nilik (mu*hdat*) bir *bid'at*, her *bid'at* bir dalâlet, her dalâlet Cehennem-
dedir"¹³. Nisbeten gecikmiş bir tanzimi gösteren, mantıkî ve kesin üslûbu
ile, bu hadis, *bid'at* mes'alesinde sosyal muhâfazakârlık taraftarlarının
ve muhaddislerin, hiç şüphesiz, kesin fikirlerini yansıtıyor. İslâm'ı ve
müslümanları (geleneklerin dışına) sürükleyen sapmalara karşı mücâ-
dele en kıymetli silahını bu hadiste buluyordu. İslâm ümmetinin hatâda
birleşmeyeceğini beyan eden hadisi¹⁴ *bid'at* hadisinin karşısına çıkararak,
sadece *icmâ'* bahanesi ile ondan kurtulmak için bile olsa, temâyülü ne
olursa olsun hiçbir kitap yoktur ki, çeşitli rivâyetlerinden birisinde bu
hadise atıf yapmamış olsun.

Savunma sisteminin oluşması, *bid'at* icad etmekten kaçınmayı tav-
siye ve bu tavsiyeye karşı olanları ebedî lânete mahkûm eden hadisler¹⁵
muhtevâsında, taklit ve itâate müteaddit çağrılarla tamamlanmıştı.
"*Bid'at* çıkarma taklit et (ittebi' ve lâ tebedi')"¹⁶ diyen bir hadisin kâfi-

11 Turtûşi, a.g.e., s.33.

* Fâdil İbn 'Aşûr'un sohbetinden.

12 Bak: Goldziher, a.g.e., ss.26-27.

13 el-Nesâ'i, I, s.143; Ebû Dâvud, I, s.169 ve II, s.261; Dârimî, s.26; Tirmidî, II, s.113; İbn
Mâce, s.5; İbn Vađdâh, *el-Bida' ve el-nehî 'anhâ*, bâb kull mu*hdat* bid'a, ss.23-24; Turtûşi, a.g.e.,
s.32.

14 Bak: Muhammed İbn Muhammed el-Hâdimî, *el-Berîqa el-Muhammediyye*, I, s.85.

15 Ebû Dâvud, I, s.202, II, s.262.

16 Dârimî, ss.19, 22-23.

yeleri ve kısalığı sloganları hatırlatıyor. İslâm ümmetinin parçalanması, zulüm ve dehşet saçan sivil harbler ve sapıklıklarla dolu siyâsî karışıklıklar gibi İslâm cemâatinin mâruz kaldığı üzücü olayları hep bid'atlar hanesine yazan ve mûcizemsi karakterleri ile zihinleri çok etkileyen bu nasihatler (*post eventum*) başka taraftan geliyordu. Peygamber'e maledilen şu sözde: "Yahûdiler yetmişbir veya yetmişiki, Hristiyanlar yetmişiki veya yetmişüç fırkaya ayrıldılar; benim ümmetim yetmişüç fırkaya ayrılacak¹⁷" denilmektedir. Peygamber'in diğer bir ihbar ve ihtarımda: "Siz öncekilerin yolunu (*sünnet*) eksiksiz takibedeceksiniz. Onlar bir kertenkele deliğine girseler bile siz onları takibedeceksiniz". Hristiyan veya Yahûdileri imâ edip etmediği sorulunca, Peygamber sesini yükselterek: "ya kim olacaktı!"¹⁸ diye cevap verdi. Böylece, dünyanın tefessühü, Hristiyan ve Yahûdî misalleri ile müşahhaslaşmış, insan cemiyetinin cvrimine yazılmış ve daha önceden keşfedilmiş mukadder bir gidişe tâbi oluyordu. İslâm kader çemberinin dışına çıkamıyordu. Bir hadis "İslâm garib geldi ve başlangıçta olduğu gibi garib gidecektir diyordu. En mesut olanlar gariblerdir. Bunların kim oldukları Rasûlullah'a sorulunca: -Herkesin tefessüh ettiği ortamda iyi olarak kalacak olanlardır; başka bir rivâyette: Onlar kabilelerinin kendilerini sürüp çıkardıkları kimselerdir; diğer bir rivâyette: Bunlar hayır ehli olup şerir ve müfsit olanlar içinde çok azdırlar; onlara itâat edecek olanlar, sayı bakımından, onları dinleyenleri geçeceklerdir¹⁹." Böylece, bu hadislerin çağdaşlarından sonraki devreye ait bir düşüşün metafizik bilgisi, düşünceleri zorla etkisi altına alıyor ve hâlen bugün de devam eden tahripkâr tesirlerini görmekten de çok uzakta bulunuyordu. Müşterek bozulma ortamında, sadece, kendisini bid'atlardan korumuş ve hayal-meyal görünen bir geçmişin eteğine yapışmış olan bir azınlık kurtulmuş olacak. Bu şekilde (Hz.) Mûsâ'nın değişik, meşhur ve münzevî kompleksi, bir topluluğun her mertebesinde olanlara, genel olarak emredilmiş bulunuyor ve tarihin akışı içinde zorlanan ve bid'atların tehdit ettiği düzenin yardımına geliyordu.

Tehdit edilen düzen sünnet düzeni idi. Kavram yeni değildi. Goldzher'in de doğru olarak işaret ettiği gibi²⁰, eski bir Arab mefhumunun tâ-

17 Turtûşî, a.g.e., s.26.

18 Buhârî, *Fütûşâm*, no.14; İbn Mâce, s.296; Turtûşî, aynı yer.

19 Müslim, I, s.90; İbn Mâce, II, ss.248-9; Tirmidî, II, ss.52, 104; İbn Vaddâh, a.g.e., ss. 65-6; Turtûşî, a.g.e., s.25.

20 a.g.e., s.15.

dili söz konusudur. Eski Arablar atalarının geleneklerine, diğer bazı kavimlerin inançlarında klan ve ocağın ulûhiyetine gösterdikleri aynı gayret ile bağlı idiler. Atalarının sünneti (gelenek) onlar için mukaddes olup, onun adı altında doğuş halindeki İslâm'a rekâbet ediyorlardı. Bu durum zihinleri kısa zamanda tesiri altına almış ve telakkileri değiştirmişti. Zaman içerisinde ilâhî mesajın özelliği ve ilâhî takdirin devamlılığının zuhuru olarak, Allah'ın Sünneti'ne muhalif olduğu şeklinde, değişmez ve vazgeçilmez olarak kabul edilen ataların sünneti tabirinden Kur'ân'da birçok yerde bahsedilmektedir. Birçok âyet Allah'ın Sünneti (âdet) değişmediğini doğrulayarak bitmektedir²¹. Böylece, eski müşrik kabına yeni bir manâ dökülmüştü. Sünnetin eski kavramında muhtevî, değişmezlik fikri korunmuş (ve hattâ daha da) kuvvet kazanmıştı. Fakat değişmez olarak muhâfaza edilen şey artık ataların mirâsı değildi. İslâm'ın ve onun Peygamber'ini mirâsı onun yerini almıştı. Muhakkak ki putperestlik ve câhiliyye devrinin çizgisini takibeden eski geleneklerin hâkimiyeti devam ediyordu. Fakat onlar (İslâm'ın getirdikleri) bezdirici ve istenmeyen olarak hissedilmediler ve kazanılmış alışkanlıkları da altüst etmediler; işte esas mes'ele de buradadır. Diğer taraftan, şehir hukukunu, mütenâsip hadislerle doğrulayarak, onlara uydurmak kolay oldu. Her hâl-ü-kârda eskinin yerini yeni bir model ve yeni bir düzen alıyordu: Peygamber'in yolu ve Sünnet'i, yâni onun hareketleri (fi'îl), sözleri (qavl) ve sükûtla tasdikleri (taqrîr). Böylece, *bid'at* ve Sünnet birbirine ayrılmaz şekilde bağlı (iki kavram) oluyordu. Onlar, değişmez bir temel üzerine oturtulmak istenen, aynı idealden biri negatif diğeri pozitif iki manzara arz ediyorlardı; aynı realitenin iki yüzü. Birisi kaçınılması gerekeni öğretirken, diğeri takibedilecek yolu tavsiye ediyordu.

Kendisine uyulacak model, geçmişe ait davranış tarzlarından Peygamber'in davranışlarına uygun olanları nasıl muhâfaza edecekleri, hadislerin desteğinde herkese kuvvetle öğretilerek, kendisine uyulacak model, sünen kitaplarında zikredilmektedir. Halk arasında yayılmış bu tür kitapların sayısı oldukça kabarıktır. İbn el-Nedîm'in Fihrist'inde²² *Kitâb el-sünen* adında otuzsekizden fazla kitap zikrediliyor; bunlara *Kutub ef'âl el-Nebî*²³ veya *Kutub fadâ'il el-Şahâbe*²⁴ başlığı taşıyan bütün mu-

21 Kur'ân, XVII/77; XXXIII/62; XXXV/43; XLVIII/23; aynı şekilde: IV/26; VIII/38; XV/13; XVIII/55.

22 Kahire baskısı 1348/1929-30, ss.256, 315-30.

23 Aynı eser, s.327.

24 Aynı eser, s.326.

haddislerin eserlerini de eklemek yerinde olur. Mâlik'in *Muvatta'*ı, diğer bütün *şâhihler* ve hadis kitapları da bid'atların içine düşmeksizin yolundan uzaklaşamayacak bir model olan, yaratılmışların en mükemmeli, Peygamber'in örnek hayatını öğretip onu müdâfaa etmekten başka bir şey yapmıyorlar. Orada sadece bütün tâlimatlar, ahlâkî düsturlar, dini emirler değil, aynı zamanda *âdâb el-nikâh*, *âdâb el-ekl* ve *âdâb el-libâs* konularını muhtevî günlük hayatın en ince teferruatını teşkil eden prensipler de zikrediliyor.

Aynı kaynaktan gelen bütün bu ve buna benzer kitaplar, tehlikeli bir şekilde gelişme gösteren bid'atları yoketmek (*imâte el-bida'*) ve yokolma tehlikesindeki Sünnet'i yaşatmak (*ihyâ' el-sünne*) için başlatılmış mücâdele kadrosunda yer alıyordu. Amellerin en makbulü olarak telakkî edilen bu mücâdelenin ihtiyaçları için, sünnetin müdâfileri arasında sıkı bir dayanışma kurulmuştu. Mısırlı Esed İbn Mûsâ (öl.212/827-28), Esed el-sünne (Sünnet'in aslanı²⁵) adını almış, *Halq el-Qur'ân* mes'eleşi gibi bazı sapıklıklara karşı sünnetin sıkı bir şekilde uygulanması lehindeki gayretleri ile meşhur Kayravanlı Esed İbn el-Furât (öl.214/829-31²⁶)a şöyle yazıyordu:

"Ey kardeşim, bilmiş ol ki beni sana yazmaya zorlayan şey, hemşeh-rilerinin Allah'ın sana ikram etmiş olduğu kâbiliyetler ile ilgili rivâyetlerdir. Bu kâbiliyetler: başkalarına karşı adâlet, iyi ahlâk, kendilerine karşı hücum ve ikazlarını esirgemediğin *bid'at ehlî*'nin takbihi ve Sünnet'in tesbit ve açığa çıkarılması. Senin gayretin sâyesinde, Allah onları mahcub etti ve *ehl-i sünneti* kuvvetlendirdi. Onlara (*ehl-i bid'at*) karşı gâlip gelmen, hatâlarını açığa çıkarman ve onlara karşı tenkidlerini esirgememen için Allah sana yeterli gücü verdi. Böylece, Allah onları bid'atları ile birlikte mahcub etti ve aşağılık bir duruma düşürdü. O halde, ey kardeşim!, namaz, oruç, hac ve cihaddan daha değerli kabul edeceğin gayretinden dolayı seni bekleyen ilâhî mükâfattan dolayı memnun ol. Rasûlullah'ın sünnetini diriltmek ve Allah'ın Kitabındaki düsturları ikâme etmek için ortaya konmuş çaba itibarıyla ne güzel bir netice!..²⁷

Yazanın ve alıcının bir çağdaşı tarafından nakledilen bu mektup tamamen doğru olma şansına sahiptir. Meşhur fakihler arasındaki karşı-

25 İbn el-İmâd, *Şederât el-deheb*, Kahire 1350/1931-32, II, s.27.

26 el-Mâlikî, *Riyâd el-nüfûs*, H.Monés neşr., Kahire 1951, I, ss.172-89.

27 İbn Vaddâh, a.g.e., ss.5-6; İbn Vaddâh (200-287/815-16-900) ile ilgili bak: İbn el-Farâdi, *Târîh el-ulemâ'*, no.1136.

lıklı yazışmalar Ortaçağdaki usûle aykırı değildir. Afrika kadısı İbn Gâ-nim (öl.196 ?/811-12 ?) Mâlik²⁸ ile devamlı mektuplaşıyordu. Böylece *Dâr el-İslâm*'ın değişik bölgeleri bid'atlara karşı birleşik bir cephe oluş-turuyordu.

Dini ve dünyevi istikâmet ve savunma eserleri olan sünen kitapla-rında kesin olarak dondurulmuş Sünnet'e uygun yaşama idealinin top-lanması, belirginleşmesi ve tâyininde mühim rol oynayan bu müdâfaa gayreti, aynı şekilde, çetin münâkaşa ve taarruzları muhtevî kitapların ortaya çıkmasına da sebep oldu. Bununla beraber, bid'atlara karşı red-diye kitapları telif etme fikri daha da erken başlamıştı. Bu konuda, Seh-nûn (öl.240/854-55)'un İbn Ferrûh (öl.185 ?/801-2 ?) tarafından el-Mâ-likî²⁹ ve 'İyâd³⁰'a gönderilen bir mektuba dayanarak Ebû el-'Arab (öl. 333/944-45)'a anlattığı mâlumâtın doğruluğundan şüphelenmek için ciddi sebepler bulamıyoruz. Bu mektuba göre İbn Ferruh Mâlik'e kale-minin bid'atlara karşı mücâdelenin hizmetine hasretmesini teklif ediyor-du:

"Cibille İbn Hammûd, anlatıyor Ebû el-'Arab, o (Sehnûn)'nun İbn Ferruh'un gönderdiği mektubu herkesin gözü önünde Mâlik'den aldığını onlara söylediğini bana anlattı. Hakikaten, İbn Ferruh ona, memlekette bid'adların çoğaldığını ve onları çürüterek reddetmek için, bu konuda hemşehrilerini uyarma gâyesi ile, birkaç kelam yazmıştı.

"Mâlik mektubunda özet olarak, eğer bu vazifenin ulvilğine inanı-yorsan, bence, kendini telef etmeden korkarım, diye cevap verdi. Red-diye sadece, her münâkaşa ile ilgili ileri sürülen görüşleri tam olarak bi-len gerçek bir âlim tarafından gâyesine ulaştırılabilir. Böyle bir kimse-nin (onlara karşı) tavır takınmasında ve fikrini savunmasında hiçbir beis yoktur. Aksi takdirde (bid'atçılara) hitâbederken bazı hatâlar yapılma-sından ve onlara karşı açık verilmesinden korkarım. Öyle olunca, onlar tuğyân etmekten başka bir şey yapmayacaklar veya aynı yola daha çok teşvik edileceklerdir. Kısaca, bu mes'elede onlar muannid hâle getirilecek lerdir³¹. Mâlik'in nasihatları dinlenmedi. Eğer Sehnûn bid'atlar konusun-da yazmaktan kaçınınsaydı -ki *Mudevvene*'sinde buna dair belirti yok-oğlu Muhammed (202-256/817-869-70) de aynı şekilde davranmazdı.

28 'İyâd, *Medârik*, elyazma, Tulus no.6509, vr.117a.

29 el-Mâlikî, a.g.e., I, s.114.

30 'İyâd, a.g.e., 129a.

31 Ebû el-'Arab, *el-Tabaqât*, Ben Cheneb neşr., Cezayir 1915, s.36.

'İyâd, başka bir Kayravanlı Ebû Zekerıyyâ Yahyâ İbn 'Avn (öl.298/910-11)'a *Kitâb fi el-redd 'alâ ehl el-bida*³² kitabını isnad ettiği gibi, ona da *Kitâb el-redd 'alâ ehl el-bida*³³'ı malediyor. Eğer bu kitaplara kaybolmuş gözüyle bakılabilirse, Endülüslü Muhammed İbn Vaddâh el-Qurtubî (200?-287/815-16?-900)'nin, muhtevâsı hadis mecmualarını hatırlatan, *Kitâb el-bida 've el-nehı 'anhâ*'sı bize kadar ulaşmıştır ve muhtevâsı doğrulamaktadır ki bid'atlara hasredilen eserler henüz kendilerine has tertip ve düzene kavuşmuş değildi. Daha sonra bu hareket tarzı, git-tikçe fıkıh tarafından benimsenecek ve onu, ilerde birkaç örneğini vermeğe çalışacağımız, bir değişim takip edecek. Fakat artık biz, bid'atlara karşı hücum işaretini müslüman batı vermediğine göre, mücâdelenin hızla maksimum noktasına geldiğini tesbit edebiliyoruz.

Bu mücâdele sadece yazı ile sürdürülmemişti. Orada şiddet rol oynuyordu ve yalnızca hanbelîlerin işi de değildi. Şehnûn'un hayatını yazanlar, onu bilhassa, Kayravan câmiinden *bid'at ehlini* ilk defa kovan kimse olarak tanırlar³⁴. Ondandır önce Esed (İbn Mûsâ), Âhirette rü'yetullah konusunda geçmiş olmayana fikirleri savunan bir *mübtedi'* (bid'atçı) üzerinde aynı şeyi yapmaktan çekinmiyordu³⁵. Bu iki meşhur fakih ve diğer birçokları, böylece Sünnet'e karşı görevlerini yerine getiriyorlardı. Bundandır dolayı Şehnûn rüyada Peygamber'in, başkalarının defnederken dikkatlerini çeken ve onun yorulmak bilmez faaliyetlerinin sembolü vücudunu haber verirken görüldü³⁶; bu olay ile *ihyâ' el-sünne* lehine dikkatimiz çekiliyor.

Sünnetin yeniden canlandırılmasına dair bu devamlı çaba canlı şahidler ve modeller tarafından tanzim ve icrâ ediliyordu.

"Bir gün Behlûl, küçük parmağını avucu ile saklar halde arkadaşları ile karşılaştı. Arkadaşlarından birisinin üzerine eğildi ve ona alçak sesle birşeyler dedi. Arkadaşı oradan ayrıldı, sonra geri döndü ve Behlûl ile bir köşede konuştu. O zaman Behlûl avucunu açarak şöyle dedi: Allah'a şükürler olsun ki beni İslâm'a *bid'at* sokan (*mübtedi'*)lardan eylemedi. Sonra arkadaşına dönerek ona: Benimle aranda geçeni onlara haber ver dedi. O zaman arkadaşısı şunu anlattı: Behlûl beni 'Abd Allah İbn Ferrûh'a,

32 'İyâd, a.g.e., no.6510, vr.24a.

33 Aynı eser, no.3241, vr.105a.

34 Ebû el-'Arab, a.g.e., s.102; el-Mâliki, a.g.e., I, ss.249, 276.

35 Ebû el-'Arab, a.g.e., s.82.

36 el-Mâliki, a.g.e., s.289.

herhangi bir sipariş alındığında, selefden birinin küçük parmağına bir iplik bağlama alışkanlığının olup olmadığını sormağa gönderdi. Ben de 'Abd Allah İbn Ferrûh'u bularak bu konuyu sordum. O bana: Evet 'Abd Allah İbn 'Ömer böyle hareket ederdi dedi. Hazır olanlara bu bilginin cvrilmesinden sonra, Behlûl şöyle dedi: Hanımım bana bir sipariş verdi; ben de onu hatırlamak için küçük parmağıma bir iplik bağladım. Sonra *bid'at* icad etmekten korktum. İbn 'Ömer'in de böyle yaptığını öğrenince Allah'a şükrettim, zira ben *bid'at* çıkarmadım³⁷.

Böylece her yeni şey, çok önemsiz de olsa, bir *bid'at* idi. Çok taneli uzun tesbih onlardan biri idi³⁸; geleneklere uygun olmayan böyle bir tesbih ile tesbih etme şekli de bir başka *bid'at* idi. *Halq el-Qur'ân* mes'elesi üzerinde ısrarla durmak ve bu konuya tahsis edilmiş sayısız eserin muhtevâsını nazar-ı dikkate almaksızın buna inanmak da bir başkası. Netice olarak, müslümanca davranma tarzlarını en ince teferruatına kadar keskin olarak toplayan yegâne kaynak Sünnet'in açık bir şekilde ihtivâ etmediği herşey *bid'at*tır. Başlangıçtanberi hadis ricâlinin temsil ettiği bu temâyül, müslüman dindarların gönüllerinde yerleşmiş en köklü, en sürekli ve en güçlü bir temâyül olarak kalacaktır. V. ve VI. /XI. ve XII. asırlarda Turtûşî bazı ibâdetlerde ciddî şekil değişikliklerini açıklamakla kalmayacak, aynı şekilde o, böyle bir gayretle, belki daha da fazla, Sünnet'e muhâlif olarak, yemeğe etle başlayıp tath ile bitirmeğe³⁹, bazı su içme durumlarına⁴⁰, hiçbir geleneği olmadan sarılan bazı sarık şekillerine⁴¹ karşı çıkacak. IX. /XV. asırda el-Vaşa'risî⁴², sandalye⁴³, masa⁴⁵ ve evleri süsleyen mobilyaların⁴⁵ da dahil olduğu, tasvib edilemez *bid'at*ları mecmuasında toplayacak. Yakın bir geçmişte, Vehhâbilik çatal, bıçak, matbaa, kahve ve tütünü câiz olmayan *bid'at*lar olarak rastgele mahkum etti. Böylece, Sünnet'in toplanması esnâsında hadis ehli tarafından verilen şevk ve heyecan, yer ve zaman mümkün kıldığı nisbette, değişik luz

37 Ebû el-'Arab, a.g.e., s.52.

38 İbn Vađđâh, a.g.e., s.12.

39 Aynı eser, s.143.

40 Aynı yer.

41 Aynı eser, s.65.

42 el-Vaşa'risî, *el-Müstahsen min el-bida' ve ğayrihi*, H. Peres'in *el-mi'yâr el-mu'rib*'den ıktibas, Cezayir 1946.

43 Aynı eser, no.51.

44 Aynı eser, no.60.

45 Aynı eser, no.111.

ve etkinlikte asırlar boyunca tesirini hissettirdi. Eğer, ona yön veren inanç sistemi içindeki yerine daha net olarak oturtulmağa çalışılmasaydı, onların temsil ettiği ve bid'atlar doktrininin kendisine bağlı olduğu en itham edici, en sert ve, bir mânâda, en mâkul temâyülün zuhuru hâlâ kısmen anlaşılabilir olarak kalacaktı. Bu inançlar arasında, gittikçe hızlanan bir düşüşü zirvesine çıkararak devamlı ve kaçınılmaz zayıflamasına dair, daha önce de belirtilen inanç yanında, Kıyâmeti (l'Heure) hüznüyle bekleyişe özel bir yer ayırmak gerekecekti. En azından ilk iki asır boyunca, İslâm cemâati, kâinâtın bir anda alt-üst olacağı "mü'minler için korkusuz, kâfirler için müthiş gün"⁴⁶ ün bekleyişi içinde yaşadı. Bid'atlarla ilgili her kitapta bulunan meşhur bir hadîste sanki Peygamber'e, gelişyle devirlerin kapanışı, işaret parmağıyla orta parmağın birbirinden ayrılışı gibi ayrılmıştır, dedirtiliyor. Ka'b tarafından rivâyet edilen bir diğer hadîs çok daha kesin açıklıyordu: "40 yılında çocuklarla kadınlar baştan çıkacaklar. 179 yılına gelince, o devirde hayatta olan kimse bineğini ve kılıcını hazırlasın ve hicret etsin!"⁴⁷ Hepsini sayamayacağımız ve zikredemeyeceğimiz diğer inançlar da bu meseleye karıştılar ve her harekete muhâlif bir muhit yaratmağa muvaffak oldular. Dünya fânî değil midir? "Sadece Allah kalıcıdır." O zamandanberi mâkul tutum, en azından seçkinler nezdinde, Kıyâmetin (*la fin des temps*) alâmeti ve cemiyetin bozulma sebebi (olduğu kabul edilen), bid'atlardan kaçınma ve hârikulâde ânı bekleyiş içinde herşeyi durdurma çabasından ibâret değil mi idi? Bundan dolayı, böyle bir muhit içinde hazırlanmış ve hadîsçi çoğunluğun doktrini olan en kesin şekilde bid'atlar doktrini, bir Kıyâmet yaklaştı havası içinde cemiyetin taşlaşmasından farklı bir görünüm arzettiği⁴⁸.

* *

Tarihi gelişimini takip etmeğe çalıştığımız bu birinci eğilim tam bir zafer kazanmış olsaydı, muhtemelen, İslâm medeniyeti olmayacaktı. İslâm dünyasını muazzab eden (üstün gelme) mücâdelesinde, şüphesiz bu

46 Bu konuda bak: P.Casanova, *Mohammed et la fin du monde*, Paris 1911-13.

47 İbn Vađdâh, a.g.e., s.64.

48 R.Brunschvig, Bid'at kavramı ve selefi taklid etme fikrini doğuran ve İslâm cemiyetinin katılması temeline dayalı ilerleme fikrinin reddediliş şeklini daha önce gösterdi. Bak: *Problème de la Décadence dans Classicisme et Declin culturel dans l'Histoire de l'Islam, Actes du Symposium international d'histoire de la Civilisation musulmane*, organisé par R.Brunschvig et C.E.Von Grunbaum, Besson neşr., Paris 1957, ss.29-51 ve özellikle bid'atlara iki paragrafını tahsis ettiği 35.sayfa.

görüş en güçlü taraflardan birisi oldu; fakat yine de yenildi ve hadîs ehli tarafından İslâm'ın dar bir çerçeveye hapsedilmesi şeklindeki bu görüşe karşı sürdürülen mücâdele daha geniş sahaya yayıldı. Mücâdele değişik manevî sahalardan gelen münakaşacılar tarafından birçok cepheye sirâyet etti, bu durum zaten grublaşma ve ittifaklara mâni olmuyordu. Mu'tezililer tarafından yürütülen mücâdele bid'atlar doktrininin üzerine oturtulduğu temelleri de hedef aldı: Doğruluklarını münâkaşa konusu yaptıkları Sünnet ve hadîsler. Hadîsler, ihtiyaçlara ve şüpheli durumlara göre söylendiler ve sadece güçsüz bir kalpazanlık olarak ortaya çıktılar. Kur'ân'a muhâlif olarak söylenenler bile oldu. Buna karşı hadîs ehli, Sünnet'in Kur'ân'ı (*texte révélé*) nesh edebileceğini prensip olarak ortaya koydular. Bazan da kendi aralarında zıtlıklar oluyordu. Bu yönden gelen tenkidlere karşı koymak içindir ki İbn Qutaybe, *Muhtelif el-Hadît (les traditions divergentes)*'ini te'lif etti. O, bu kitabında el-Nazâm⁴⁹, Ebû Hudeyl el-'Allâf⁵⁰ ve Câhiz gibi Sünnet düşmanlarına tenkidlerini de esirgmeden, daha sonra geliştirecek olan usûlleri kullanarak, zıtlıkları gidermeye, onları uzlaştırmaya çalıştı. Hadîslerin dayandığı (*râvî*) zincirlerin zâhiri tenkidi (*naqd el-ricâl*) de aynı endişeden doğmuştur. Yani, hayatın tabii gelişimi üzerinden sahte Sünnet ipoteğini ve onun ördüğü *bid'at* ağını kaldırmak isteyenlere karşı en güçlü cepheyi kurma arzusu.

Diğer taraftan, bu münâkaşa hadîsçilerin sahasına da sıçradı. Bu, doğruyu bulma (hadîs kritiği) şeklinde, belki de onların zaferi, en azından onların gösterdiği delillerin bir başarısı oldu. Bir hadîs diğer bir hadîse karşı çıkarıldı. Hipotez olarak konulan: "Her bid'at dalâlettir ve her dalâlet Cehennem ateşine mahkumdur" hadîsine şarh olarak söylenen "Kim bir Sünnet hasene ihdâs ederse (من سن سنة حسنة) bundan dolayı mükâfatlandırılacağı gibi, bu yolu takib edenlerin eciri de onların ecirleri eksilmeksizin ona verilecek; ve kim fena bir yol te'sis ederse (من سن سنة سيئة) onun günahını (وزر) yükleneceği gibi, bu yola gidenlerin günâhı da onların günâhlarından hiçbir şey eksiltmeden ona yüklenecektir"⁵¹ hadîsi muhâlefet ettirildi. Aynı şekilde, Selef'in yolu araştırıldı ve daha önce benzeri olmadığı halde, Ramazan ayında terâvih namazı ihdâs

49 Brunshvig, a.g.e., ss.21-53.

50 Aynı eser, ss.53 vd.

51 Müslim, V., s.287; el-Nesâ'i, I, s.229; İbn Mâce, s.18; el-Dârimî, s.70.

etmekten memnun olan ve “*işte en güzel bid'at*”⁵² diye hayretle bağırdığı rivâyet edilen Ömer misalinden pay çıkarılıyordu. Böylece iyi (*hasene*) ve kötü (*seyyi'e*) *bid'at* arasında bir ayırım yapıldı ve bir *bid'at hasene* kavramı doğdu. Her ne kadar delillere zıt ise de, bu kavram genel olarak, bid'atlar doktrinini tanzim eden aynı sebeplerin tesiri altında şüphesiz çok erken ortaya çıktı. Her hâl-ü-kârda Selef'in otoritesine başvurulmuş hadîs toplanması devrinden önce hiçbir şekilde böyle bir usûle rastlanmıyor. *Bid'at hasene* kavramı ile, farkında olmadan, onun neticesi olan bir başka kavram İslâm toplumuna giriyordu: Terakkî (*progrés*) kavramı. Nitekim Câhiz²² gibi bazı mu'tezililer bu kavramı ortaya atmışlardı. Her ne olursa olsun, kesin ve istisnâsız şekilde, *bid'at* telâkkisinin cemiyetin devamlı bozulması halinde inanç muhtevâsından ayrılması mümkün oluyordu; her yenilik mukadder olarak bir zillet olması itibariyle, aynı şekilde *bid'at hasene* de bir terakkî imkânını ortaya koyuyor, daha doğrusu, beraber getiriyordu. O halde, bir islâh mümkün görünüyor. İnsanoğlu, Peygamber'in başladığı işi tamamlama hakkına sahiptir ve hattâ sadece dünyada değil âhirette de amellerinin mükâfatını görmek ümidi ile onu yapmağa teşvik bile edilmiştir. Çözülme halindeki veya durgun bir cemiyet anlayışında, *bid'at hasene* kavramı, mantikî muhtevâsının bir gereği olarak, gelişme halinde ve hareketli bir dünya görüşü yerine kâim oldu. Problemleri bu tarzda görmek ve ince ayrıntılar yoluyla çözmek, genel hatlarıyla, mu'tezili görüş ve anlayışa oldukça uyuyor. Öyle olunca, onların rolü kesin olmalarına bağlıdır. Bununla beraber, bid'atların içine aktarılması ve onların iyi ve fena olarak iki büyük kısma ayrılması, doğmak üzere olan İslâm hukukunun bazı sünnî mezheplerinde aynı zamanda görünen faaliyetten yararlanmasını görmezlikten gelemeyiz. Hanefi *istihsân* ve Malikî *istişlâh*⁵⁴ nın, aslında az çok isteyerek, fakat tamamen mantikî olarak, bazı iyi ve faydalı bid'atları halk yararına tasdik etmeyi hatta teşvik etmeyi intâc ettiğini kabul etmeye mecburuz. Bununla beraber, sayısız istisnâ zikredilebilmesine rağmen, *bid'at hasene* kavramı genellikle *Ehl-i Sünnet ve Cema'at* tarafından reddedildi. Kalem münakaşaları, özellikle Ömer'e atfedilen hayret ifadesi⁵⁵ etrafında

52 Mâlik, *el-Muvatta'*, I, s.214.

53 *el-Hayâvân*, I, ss.86-87, A.Harûn neşr., Kahire 1357/1939.

54 İstihsân ve İstişlâh konusunda bak: E.Tyan, *Méthodologie et sources du droit musulman*, in *SI.*, X, ss.79-111.

55 Bak: Turtûşi, a.g.e., ss.43-49; el-Şâtîbî, *el-İ'tisâm*, I, ss.153 vd.; Ibn Asakir, *Tedyin kedibel-müfteri fimâ nusibe ilâ el-İmâm el-Eş'ari*, Şam 1347, ss. 97-98.

toplandı. Her zamanki gibi, -muhtemelen daha tesirli olması için, her bid'atı dalâletle itham eden hadîsten daha sonraya ait olan bazı rivâyetlerle karıştırılmış- bir hadîs bu konuda mes'eleyi kesin neticeye bağladı ve ilk büyük Dört Halife dışında kalaular için *bid'at* yapma meşrû'iyetine son verdi. Peygamber'in "Size benim sünnetimi ve Hulefâ-yi Râşidîn'in yolunu tavsiye ederim⁵⁶." dediği rivâyet ediliyor. Böylece, Sünnet'in müdâfaa hattında açılmış olan gedik kapatılmış oldu. Bu sebeble, İbn Vaddâh, Turtûşi ve Ebû Şâme'de *bid'at huseneden* hiç bir iz bulunmuyor. O, el-Şâtubî tarafından *İ'tişâm*'ında reddedildi ve Vanşarisî gibi bir sünni de Tlemsen Emîri'nin hoşuna gitmek için, Ebû Medyen Câmî'inin mihrâbını süslemenin herşeye rağmen iyi ve memdûh bir *bid'at* olduğunu açıkladı; bana öyle geliyor ki onu, bunu açıklamağa zorlayan şartların olduğunu gözönünde tutmak gerek. Böylece şartlarını zorlaması, mezhebi ne olursa olsun, bir fakihten daha çok, şartlara başvurmayı gerektiriyor.

⁵⁶ Ebû Dâvud, I, s.169 ve II, s.261; Turtûşi, a.g.e., s.32; aynı şekilde bak: Goldziher, a.g.e., s.27.